

Реворт Кейт

Р32 Економіка пончика. Як економісти XXI століття бачать світ / пер. з англ. Дмитро Кожедуб. — К. : Наш формат, 2019. — 296 с.

ISBN 978-617-7730-89-6 (паперове видання)

ISBN 978-617-7730-90-2 (електронне видання)

Сучасний світ досягнув надзвичайного прогресу. Однак великі проблеми, що загрожують добробуту людей, нікуди не зникли. На жаль, нинішнє економічне мислення цього не враховує, тому його потрібно трансформувати відповідно до реалій XXI століття. У цьому переконана дослідниця Кейт Реворт, яка висунула нову економічну теорію, відому як... «економіка пончика».

Що ховається за такою яскравою назвою? Чому варто не ганятися за ВВП, а жити збалансовано? Як змістити акцент зі зростання економіки на процвітання людства? У цій книжці авторка відповідає на багато запитань, розкажує про сім нових способів мислити як економіст XXI століття й описує, як завдяки її концепції вирішити актуальні проблеми людства.

УДК 330(0.062)

Перекладено за виданням: Kate Raworth. *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist* (London, Business Books, 2018, ISBN 9781847941398).

Головна редакторка *Ольга Дубчак*. Літературна редакторка *Ярослава Паньків*. Коректорка *Анастасія Ушинська*. Верстальник *Назар Матлак*. Художня редакторка і дизайнерка обкладинки *Оксана Гаджій*. Технічна редакторка *Грина Щепіна*. Відповідальна за випуск *Глона Замоцна*.

Надруковано в Україні видавництвом «Наш формат» у ТОВ «Фактор-Друк», вул. Саратовська, 51, м. Харків, Україна, 61030. Підписано до друку 08.11.2019. Тираж 1100 прим. Термін придатності необмежений. Замовлення № 9252. ТОВ «НФ», пров. Алли Горської, 5, м. Київ, Україна, 01032, тел. (044) 222-53-49, pub@nashformat.ua. Свідоцтво ДК № 4722 від 19.05.2014. Висновок Держ. сан.-епідем. експертизи № 05.03.02.-04/51017 від 16.11.2015.

Зміст

Хто хоче бути економістом?.....	9
1. Змінити мету.....	35
Від ВВП до «пончика».....	
2. Бачити повну картину.....	60
Від замкненого ринку до вмонтованої економіки.....	
3. Виховувати людську природу.....	88
Від раціональної економічної до соціально адаптованої людини.....	
4. Розібратися в системах.....	117
Від механічної рівноваги до динамічної складності.....	
5. Новий розподіл.....	144
Від «зростання все виправить» до розподільної економіки.....	
6. Створювати, щоб відновлювати.....	179
Від «зростання знову все владнає» до відновлення.....	
7. Чи потрібне нам зростання?.....	210
Від захоплення зростанням до сумнівів.....	
Тепер ми всі економісти.....	244
Додаток. «Пончик» і його дані.....	250
Подяки.....	256
Примітки.....	259
Бібліографія.....	282

ХТО ХОЧЕ БУТИ ЕКОНОМІСТОМ?

У жовтні 2008 року Юань Янг вступила до Оксфордського університету, де збиралася вивчати економіку. Вона народилась у Китаї, а виросла в Йоркширі, тож мала світогляд громадянина світу. Вона активно цікавилась актуальними проблемами суспільства, їй було небайдуже наше майбутнє, і вона прагнула змінити цей світ. Юань вірила, що найкращий спосіб це зробити — стати економістом. Скажімо так, вона хотіла стати економістом саме того типу, який потрібен у XXI столітті.

Досить скоро, однак, Юань розчарувалась, адже теоретична база і математика, яка за нею стояла, була до смішного обмеженою. Вона зауважила це від самого початку навчання, який збігся із кризою світової фінансової системи. «Криза була тривожним дзвіночком», — згадує вона. «З одного боку, нам казали, ніби фінансова система не є важливою частиною економіки. З іншого — ринок зазнавав очевидного краху. Ми відчували, що тут щось не в'яжеться». Вона усвідомлювала, що ця нестиківка стосується не лише фінансового сектора та традиційної економічної теорії, а й криз світового масштабу, таких як нерівність прибутків і зміна клімату.

Коли Юань ставила запитання професорам, вони переконували її, що вона все зрозуміє на наступному освітньому рівні. Тож Юань замахнулася на цей новий рівень — вступила на магістратуру в престижний Лондонський економічний університет і чекала, коли настане прозоріння. Та замість нього вона отримала нову купу абстрактних теорій і безліч нових запитань. Юань була геть невдо-

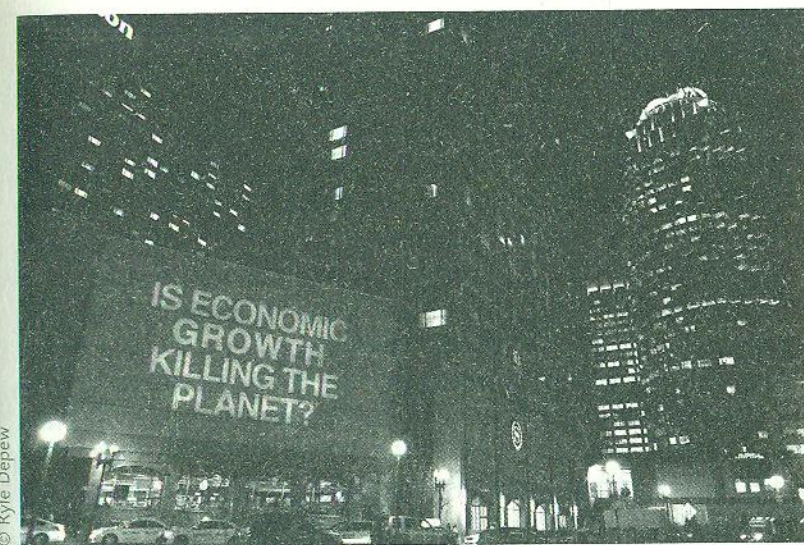
воленою. Коли экзамени були вже не за горами, вона постала перед вибором. «У якусь мить, — розповіла вона мені, — я усвідомила, що мушу просто завчити цей матеріал і не ставити все під сумнів. Думаю, це один із найгірших часів у процесі навчання».

Коли студенти доходять до цього етапу, вони або взагалі кидають економіку, або ковтають теорію, яку їм дають, і потім будують непогані кар'єри. Але це не про Юань. Вона вирішила шукати бунтарів-однотумців по університетах усього світу і скоро відкрила для себе, що, починаючи з нового тисячоліття, багато хто публічно ставить під сумнів традиційну вузьку економічну парадигму. У 2000 році французькі студенти-економісти написали відкритого листа своїм викладачам, у якому відмовлялися вивчати загальноприйняті догми. «Ми не хочемо жити у світі фантазій! — заявили вони. — Закликаємо викладачів: отямтеся, доки ще не пізно!»¹ Десять років потому група студентів Гарварду демонстративно покинула лекцію професора Грегорі Менк'ю, автора найпопулярніших у світі підручників з економіки, на знак протесту проти його упередженої ідеології. За їхніми ж словами, їх «дуже обурювало те, що ця упередженість впливає на студентів, університет і наше велике суспільство»².

Світова фінансова криза лише посилила такі сумніви. Вона підштовхнула Юань і її соратників до створення величезної мережі з понад 80 студентських угруповань у більш ніж 30 країнах — від Індії до США, Німеччини і Перу, — які вимагали, щоб економіка стала більш сучасною і була готовою до майбутніх викликів. «Криза на стала не лише у світовій економіці», — заявили вони у відкритому листі, датованому 2014 роком:

Викладання економіки теж переживає кризу, і наслідки цієї кризи виходять за межі університетських аудиторій. Те, що нам викладають, формує світогляд наступного покоління політиків, а отже, визначає, у якому суспільстві ми житимемо... Ми обурені катастрофічним звуженням навчального плану, що відбулося за останні кілька десятиліть... Це обмежує нашу здатність давати раду багатомірним проблемам XXI століття — від фінансової стабільності до рівня продовольчої безпеки та зміни клімату³.

Найбільш радикальні протестувальники бомбардують критикою різні конференції, у яких беруть участь представники інтелігенції. У 2015 році, коли в бостонському готелі Sheraton відбувалися щорічні збори Американської економічної спілки, представники руху Kick It Over розмістили в тамтешніх коридорах, ліфтах і туалетах плакати зі звинуваченнями. Також вони, за допомогою проектора, розмістили на фасаді будівлі провокаційні написи, а ще втручалися в перебіг конференції⁴. «Економічна революція почалася, — так звучало гасло студентів. — Ми позбавимо вас влади одного за одним, старпери. А потім візьмемо і перепрограмуємо машину судного дня»⁵.

У січні 2015 року група студентів-економістів буквально захопила фасад бостонського готелю Sheraton, щоб висловити свою критику учасникам щорічної конференції Американської економічної спілки (Текст на білборді: «Економічне зростання вбиває планету?»)

Непересічна ситуація. Жодна інша академічна дисципліна ще так не провокувала студентів — людей, які вирішили присвятити роки вивченню її теоретичного фундаменту. Це було справжнє всесвітнє повстання, яке унаочнило щонайменше те, що економічна революція дійсно почалася. І для її успіху треба не лише спростувати ста-

лі ідеї, а, що важливіше, виробити нові. Як колись сказав видатний винахідник Бакмінстер Фуллер: «Ви ніколи нічого не зміните, просто воюючи з наявною реальністю. Щоб щось змінити, треба створити нову модель, тоді нинішня стане неактуальною».

Ця книжка приймає цей виклик і пропонує сім нових способів навчитися мислити як економісти XXI століття. Вона викриває старі ідеї, що поневолили нас, і змінює їх на нові, більш натхненні. Вона пропонує нову економічну історію.

ПРОБЛЕМИ XXI СТОЛІТТЯ

Термін «економіка» запропонував давньогрецький філософ Ксенофонт. Він складається з двох частин — *oikos*, що означає домашнє господарство, та *nomos*, тобто правила чи норми. Ксенофонт фактично вигадав мистецтво ведення домашнього господарства, актуальне й донині. У цьому столітті нам потрібні проникливі керівники, які спрямовуватимуть наше всесвітнє господарство і враховуватимуть потреби всіх мешканців планети.

За останні 60 років людство пережило значні зміни в контексті свого добробуту. У середньому, дитина, яка народилася на Землі 1950 року, могла розраховувати прожити не більше ніж 48 років. Сьогодні ж ця цифра становить 71 рік⁶. Починаючи з 1990 року кількість людей, що живуть в умовах крайньої бідності, тобто менш ніж на 1,90 долара на день, зменшилася більш ніж удвічі. Понад два мільярди людей тепер мають доступ до чистої питної води й туалетів. І це все на фоні того, що населення планети зросло майже на 40 %⁷.

Це були хороші новини. Решта ж історії поки що не така райдушна. Мільйони людей досі живуть у страшних злиднях. Одному мешканцю земної кулі з дев'яти бракує харчів⁸. У 2015 році померло шість мільйонів дітей віком до п'яти років, до того ж половина з них — від цілком виліковних недугів, на зразок діареї чи малярії⁹. Два мільярди людей живе на менш ніж три долари на день, а понад 70 мільйонів молодих жінок і чоловіків не можуть знайти роботи¹⁰. До того ж маємо зростання показників нерівномірного розподілу ресурсів. Фінансова криза 2008 року була наче цунамі, що позбавило мільйонів людей роботи, домівок, заощаджень і впевненості в зав-

трашньому дні. Світ став катастрофічно непропорційним: станом на 2015 рік, один відсоток найзаможніших людей має більше, ніж решта 99 % разом узяті¹¹.

Додайте до цього глобальний занепад нашої рідної планети. Людська діяльність становить безпрецедентну загрозу для життєдайних систем Землі. Середня температура вже зросла на 0,8 градуса за Цельсієм, і такими темпами до 2100 року підскочить майже на 4 градуси. Це стане причиною смертельних повеней, засух, штормів, а ще значно підвищить рівень води в морях та океанах¹². Стан приблизно 40 % сільськогосподарських земель планети зараз лишає бажати кращого, а вже 2025 року двоє з трьох людей житиме в регіоні, де є перебої з водою¹³. Тим часом приблизно 80 % рибної промисловості працює в режимі перенавантаження, а сміттєвози вивалюють тонни пластику в океан щохвилини. Такими темпами до 2050 року в морях буде більше пластмаси, ніж риби¹⁴.

Уже лише цих фактів більш ніж достатньо, але прогнози на майбутнє пропонують нам ще менше причин для оптимізму. Зараз населення планети становить 7,3 мільярда людей і очікується, що до 2050 року зросте майже до 10, а 2100-го досягне позначки 11 мільярдів¹⁵. Загальні обсяги виробництва, судячи з усього, зростатимуть на 3 % щороку аж до 2050-го, що подвоїть масштаби всесвітньої економіки до 2037 року і майже потроїть до 2050-го¹⁶. Середній клас (люди, які витрачають від 10 до 100 доларів на день) теж зросте — від двох мільярдів у наш час до п'яти 2030 року. Це значно підвищить попит на будівельні матеріали і споживчі товари¹⁷. Ось такі тренди визначають перспективи людства на початку XXI століття. То яка ж філософія нам потрібна?

АВТОРИТЕТ ЕКОНОМІКИ

Як би ми не боролися з цими взаємопов'язаними проблемами, очевидно одне: економічна теорія має відіграти ключову роль. Економіка — це рідна мова у сфері державної політики і в громадському житті. Вона формує нашу свідомість, яка, своєю чергою, визначає, яким буде суспільство. «У перші десятиліття XXI століття на першому місці скрізь стоїть економіка. Найбільше значення мають наші

економічні переконання, цінності та припущення. Від них залежить те, як ми мислимо, що відчуваємо і що робимо», — пише Флора Майклс, авторка книги «Монокультура: як одна історія змінює все»¹⁸.

Можливо, саме тому економісти оповиті аурою авторитету. Вони виступають у ролі провідних експертів на світовій політичній арені — у Світовому банку, Світовій організації торгівлі. Вони завжди поруч із сильними світу цього. Наприклад, у США Рада економічних консультантів президента — це одна з найвпливовіших організацій Білого дому. Натомість про ради, що опікуються питаннями охорони довкілля, науки чи технологій, узагалі мало хто чув. У 1968 році престиж Нобелівської премії в галузях фізики, хімії та медицини трохи похитнувся, адже Центральний банк Швеції профінансував вручення щорічної нагороди і за здобутки в економіці. Відтоді її лауреати стають справжніми знаменитостями в академічних колах.

Та не всім економістам подобалася така авторитетність їхнього фаху. Ще в 1930-ті роки Джон Мейнард Кейнс (англієць, чий ідеї змінили повоєнну економіку) висловлював занепокоєння щодо ролі, яку виконувала його професія. «Ідеї економістів і політичних філософів, байдуже, мають вони рацію чи помиляються, набагато вагоміші, ніж ми думаємо. Вони фактично керують світом, — писав він. — Практики, які вважають себе вільними від будь-якого інтелектуального впливу, зазвичай раби покійних економістів»¹⁹. Австрійський економіст Фрідріх фон Гаек, відомий як засновник неолібералізму, не погоджувався з Кейнсом майже ні в чому, окрім цього твердження. 1974 року Гаек отримав премію з економічних наук шведського Центрального банку, водночас він заявив, що якби з ним порадилися щодо її запровадження, він був би проти. Чому? Бо, як він вважав, «Нобелівська премія закріплює за людиною авторитет, яким не повинен володіти жоден економіст, позаяк економісти мають вплив на дилетантів: політиків, журналістів, чиновників і звичайну публіку»²⁰.

Та, попри застереження двох найвпливовіших економістів ХХ століття, домінування економічного світогляду лише посилюється. У лікарнях, наприклад, пацієнти й лікарі перетворилися на клієнтів і надавачів послуг. У полях і лісах на всій планеті еконо-

місти рахують вартість «природного капіталу» і «послуг екосистем», аналізують економічну цінність боліт і запилення рослин комахами²¹. Важливість фінансового сектора забезпечують і засоби масової інформації. Щодня радіо і друковані ЗМІ розповідають нам про квартальні показники роботи корпорацій та інформують про вартість їхніх акцій.

Ураховуючи таку значущу роль економіки в житті суспільства, не дивно що велика частина студентів рветься її вивчати. Щороку лише в США з університетів випускається приблизно п'ять мільйонів студентів, що пройшли хоча б один економічний курс. Стандартний американський вступний курс в економічну теорію під назвою Econ 101 зараз викладають у всьому світі. Студенти від Китаю до Чилі опановують його з перекладених підручників, якими користуються в Чикаго та Кембриджі, штаті Массачусетс. Для них усіх Econ 101 невід'ємна частина освітнього процесу, байдуже, стають вони потім підприємцями, лікарями чи політичними активістами. Навіть на світогляд людей, які ніколи не вивчали економіки, Econ 101 усе ж впливає.

І от у чому проблема. Людство у ХХІ столітті вестимуть уперед політики, підприємці, вчителі, журналісти, активісти та виборці, яких навчають сьогодні. І цим громадянам, які житимуть 2050 року, «згодують» підручники, написані 1950-го. А в їхній основі лежать теорії, що сягають корінням 1850-го. Враховуючи мінливість ХХІ століття, це може закінчитися катастрофою. Звісно, ХХ століття заклало основу економічної теорії як такої в основному завдяки протистоянню Кейнса і Гаєка. Та хоча погляди цих двох мислителів різнилися, обидва вони не уникли хибних припущень і сліпих плям. Реальність ХХІ століття вимагає від нас виявити ці плями й цілковито переосмислити економіку.

ГЕТЬ ВІД ЕКОНОМІКИ — І НАЗАД

У 1980-ті роки, коли ще була підлітком, я намагалася зрозуміти природу цього світу за допомогою вечірніх новин. Телевізійні сюжети допомагали вийти за межі мого лондонського шкільного життя. Деякі з тих картинок шокували. Голодні ефіопські діти. Гори трупів після